

DUBROVAČKA GENEZA DUBROVAČKE TRILOGIJE

Nikola Ivanišićin

U naslovu *Dubrovačke trilogije*¹ doslovno je rečeno da je njezina glavna tema Dubrovnik, a tek nakon čitanja tog djela saznajemo da je tu riječ o Dubrovniku u vremenskom rasponu od skoro jednog cijelog, devetnaestog stoljeća: od godine 1806, kada je francuska vojska ušla u Grad (»Allons enfants«), preko 1832. god., kada su izraziti simptomi ekonomskog i biološkog propadanja dubrovačke vlastele (»Suton«), pa do 1900, kada je proces propadanja okončan, kada je vlasteoski Dubrovnik »izgubivši svoju dušu« utonuo u historiju (»Na taraci«).

Negdje usred tog — takva Dubrovnik Ivo Vojnović se 9. X 1857. rodio, a već sljedeće godine iselio iz njega pa će u bližoj i daljoj budućnosti njegov odnos prema rodnom gradu — jedinoj temi trojedne mu *Trilogije* — biti obilježen povremenim dolascima u nj, kratkotrajnim boravcima, nakon čega će slijediti neminovni odlasci te dulje stanke pa nanovo onakvi onako dubrovački dolasci — boravci — odlasci, a uz njih nestrpljiva iščekivanja. radosni dočeci, tužni ispraćaji — sve fenomeni što uzbuđuje i obične mirne ljude, nekmoli neobične »nemirne« stvaraoce, kakav je, čini se, od rođenja² bio Ivo Vojnović. Tijekom cijelog života on je svega u dva navrata trajnije boravio u Gradu; od god. 1891. do 1898. kao sudski činovnik, i od 1922. pa do 1928, kao raskućeni »poeta laureatus«.

Žarko željeni dolasci i neminovni neželjeni odlasci iz rodnog grada osobito su bili karakteristični za pjesnikovo djetinjstvo, dječastvo, mladost, pa i dio zrele dobi,³ kada su životni utisci najintenzivniji i kada se kod umjetnikâ začinju glavne stvaralačke zamisli, kao kod njega — vidljivo je to već iz *Geraniuma* — zamisao o *Dubrovačkoj trilogiji*.

U najvažnijoj životnoj dobi nije on, dakle, svoj rodni grad doživljavao kao dosegnuto pa iživljeno stremljenje koje nakon zasićenja čovjeka smiruje, pasivizira te »rutinizira« nego kao žuđenu nikad dostatno proćućenu emocionalno-fantazijsku čežnju koja tog istog čovjeka uznemiruje, egzaltira i stvaralački aktivira! Nije se, dakle, doživljaj Dubrovnik trajnije ukotvio pa smirio, te zaturio u Vojnovićevu realno iskustvenom pamćenju, nego je mnogostruko preobražavan neprekidno lebdio u njegovoj apstraktno imaginarnoj fantaziji kao »usudna« fikcija, »kleta« utvara, »živa« uspomena! Upravo takav doživljaj Dubrovnik, tj. doživljaj takvih dubrovačkih fikcija — utvara uspomena, mogao je biti optičke prirode! Nije se naime autor *Trilogije* ni u djetinjstvu, ni u mladosti, ni u dijelu zrele dobi dovoljno »nagledao« svog Grada pa su ga morala uzbuđivati sjećanja na plave vizure s Boninova, kameni sklad sa Žarkovice, oštri brid Revelina, usamljenu hrid Lovrijenca, okruglu voluminoznost Minčete, reljefna pročelja Dvora i Divone, vječni kopneno-morski dubrovačkorepublički profil od Molunta do Petke preko Šipana pa do Stonskoga rata.⁴ Nije se on ni naslušao osebnih dubrovačkih zvukova: gromke zvonjave među zidinama, slabašne na Mihajlu, žamora mnoštva na trgovima, po Placi, cijukanja čiopâ, gukanja golubovâ, fijukanja šilokâ, urlikanja ekvinocijalnih »fortunalâ«! Moglo ga je uzbuđivati i sjećanje na jedinstvenu floru dubrovačku: lovoriku, mrču, pelin, vrijes, kapiniku, kadulju, miholjice, vihojle, te čemprese — one uzvišene, dostojanstveno nepomične na Mihajlu, što simboliziraju smrt, i one razigrano žive »u tajnovitom ophodu« iznad »Đorđićeve vile«, što dočaravaju život!⁵ I sâm Grad, njegova svitanja — podneva — sutoni; intima njegova po lođama, saločama, taracama, šetnicama, uz kamin, čkiljenje lukjernara, pa mistika u franjevačkom, dominikanskom klausturu, te među grobovima na Dančama, na Mihajlu; pa ljudi dubrovačkog kraja: gruški meštari, barkarijoli; lapadski kalafati, kapetani; župnici s Mihajla, gospari iz Grada, te Župljani, Konavljani, Primorci.

Sve to i tako u odnosu prema rodnom gradu uvjetovalo je u Vojnoviću trajnu stvaralačku egzaltaciju, sugeriralo mu tradicijski zahvat,⁶ a spominjane dubrovačke čežnje — fikcije — utvare — uspomene nisu bile aktualne samo kad je živio »daleko od Grada« nego i kada je u njemu od god. 1891. pa do 1898. trajnije prebivao! U tome svom najrealnije dubrovačkom dobu djelimično je stvorio a djelimično smislio svoje glavne, tj. dubrovačke tekstove, u kojima je veoma malo onodobnih njegovih životnih realija, a veoma mnogo apstraktnih »fantazija«, o čemu svjedoči lapadska i dubrovačkogradska mistika u *Sonetima*, vodopićevsko-manzonijevski ugođaji u *Ekvinociju*, dubrovačkorepublikanska ezoterika u *Trilogiji*!

I nije on *Trilogiju* stvarao neposredno nakon stvarno doživljenih starodubrovačkih ugođaja na sijelima kod svoje bake Kristine, ili nakon sličnih ugođaja pri susretima s Nikom i Medom Pucićem, ili s još nekim od preostalih gospara, nego ju je stvarao posredno, nakon apstraktnih ponovljeno preobražavanih onakvih sijela — susreta — ugođaja što su se preuzeti iz životne zbilje u Vojnovićevoj uobrazilji pretvarali u spominjane intenzivno dubrovačke čežnje — fikcije — utvare, a za njih se nanovo preobličavajući i razmještajući definitivno uobličile i razmjestile u sublimiranoj slici — prilici trajno živih likova — ugođaja — scena iz *Dubrovačke trilogije*.

I

Organski vezan s tradicijskim Dubrovnikom i njegovim vječno atraktivnim kamenim likom i zelenoplavim krajolikom, autor *Trilogije* isto je tako vezan s dubrovačkom književnošću — starijom i novijom — koja mu po logici prirodnog dubrovačkog afiniteta nije bila samo nužna »izvanjska« naobrazba nego i još nužnija »unutarnja« duhovna svjedočanstva. Upečatljivo o tome svjedoči *Trilogija*, u kojoj se pri egzaltiranom evociranju dubrovačkih tradicija uz »naše mudrace«, »naše pomorce«, »naše mučenike« spominju i »naši pjesnici«,⁷ tj. »naši stari pjesnici dubrovački«, koji su Vojnoviću bili uzor i pri uobličavanju *Trilogiji* suvremenih i organski joj pripadajućih »Lapadskih soneta«, a najznačajniji od tek spomenutih »naših starih pjesnika...«, Marin Držić i Đivo Gundulić,

i u *Trilogiji* su diskretno, ali izrazito prisutni. Moglo bi se, naime, reći da spontan stvaralac Vojnović s prijelaza devetnaestog u dvadeseto stoljeće — u doba nastanka *Trilogije* — svojom kritičnošću prema dubrovačkoj vlasteli umnogome podsjeća na »osviještenog«⁸ građanina Marina Držića iz druge polovine šesnaestog stoljeća — u doba pisanja njegovih pisama Cosimu de Medici.

U *Trilogiji* su vlastela prikazana i kao: »starožine«, »utvare«, »mumije«, »žguravci«, »izdajice«, »podmitljivci«; a u spomenutim pismima kao: »nakaze«, »škrci«, »nesposobnjaci«, »kukavice«, »pakosnici«, »okrutnici«. Tako to umjetnik Vojnović i građanin Držić prema onoj staroj, Držiću mrskoj vlasteli, kojoj je inače Vojnović — po logici ljudske i stvaralačke dijalektike — bio sklon. Tako bi to nekako moglo biti i pri usporedbi Vojnovićeva odnosa prema njemu suvremenom i omrznutom cesarskokraljevskom, te Držićeva odnosa prema njegovu, slično omrznutom, vlasteoskom Dubrovniku.⁹

*

S Đivom Gundulićem je autor *Trilogije* još jače povezan.¹⁰ Kao pjesnik dubrovačkorepubličke Slobode u aktualnoj *Trilogiji*, on je izravan nastavljač Gundulića — pjesnika te iste Slobode u nekadanjoj *Dubravci*!

I neke osebujne »sitnice« iz *Trilogije* spontano napominju Gundulića! Kada npr. Vojnović u svrhu karakterizacije »đavlu podobnog«¹¹ vlastelina Điva iz »Allons enfants« upotrijebi tipično dubrovačku riječ »drečati«, onda on spontano asocira izvrsno dočaranu onomatopejsku dreku davala iz XIII pjevanja *Osmana*. Kad on u sonetu »Na Mihajlu« — kojim zaključno poetira *Trilogiju* — u artistske svrhe sažme dva vokala pa umjesto »vladao« napiše »vlado«:

»Djedovi mrtvi kad je knez još vlado«,

onda on ne podsjeća samo (sadržajno) na doba kada je u Dubrovniku knez »vlado« nego i (formalno) na doba kada je u tome istom Dubrovniku pjesnik Đivo Gundulić stihove »stvaro«, pa stvarajući ih umjesto »dao« stvorio »dô«:

»... višnji nam Bog je do«.

I tzv. »novija dubrovačka književnost« djelovala je poticajno na *Trilogiju!* Ovakvo npr. poetiranje jedne didaskalije na početku njezina prvog dijela:

»... Lucija uzme opet tacun pa trholeći...
ide prema vratima...«

jednom jedinom karakterističnom riječju upućuje na Vojnovićeva starijeg suvremenika Mata Vodopića. To je riječ »trholiti«, kojom je izvršno dočarao zibanje ženskih bokova u pokretu, a koju je Vodopić, čini se, otkrio, često upotrebljavao i u svom pripovjedačkom stvaralaštvu otkultivirao!¹²

Nezaboravni likovi cjelovito uharmoniziranih tj. »skladnih« vlasteoskih sluškinja iz svih triju dijelova *Trilogije* imaju svoje prethodnike u Vodopićevim narodskim ženama iz *Tužne Jele* i *Đenevrije*.¹³ Vojnović je od Vodopića preuzeo pa stvaralački intenzivirao pažljiv odnos prema pomorcima¹⁴ te prema dubrovačkom krajoliku: flori, fauni, klimi pa i »svakoj travici, svakoj živinici, svakoj hridi...«.¹⁵ Na liniji stvaralačkih dodira između Vojnovića i Vodopića zanimljive su i razlike među njima. Nije tu samo riječ o kudikamo jačem Vojnovićevu stvaralačkom potencijalu nego i o njegovoj kudikamo izrazitijoj stvaralačkoj širini. Nikad, naime, Vodopić u svom stvaralaštvu ne prelazi granice religijske doktrine kojoj kao svećenik služi pa Turke i poturice skoro uvijek — nekršćanski i nerealistično — prikazuje u negativnu svjetlu, dok Vojnović u prvom dijelu *Trilogije* dozvoljava — kada je riječ o obrani Dubrovnika — čak i savez s nekršćanskim »istočnjačkim« Turcima protiv, bar formalno, kršćanskih »zapadnjačkih« Francuza.

Vodopićev sugrađanin, suvremenik i kolega po struci Ivan Stojanović također je mogao djelovati na fragmente *Trilogije*. Kao originalan »dum Ivan« nema on naravno nikakve veze s osebujnim »dum Marinom« iz trećeg dijela *Trilogije*, ali je svojim jedinstvenim, ironijom prožetim humoristično-sarkastičnim spisima¹⁶ mogao djelovati na Vojnovića. Ostao je on zapamćen u Dubrovniku, a i šire, po zajedljivoj ironiji i humoru, o

čemu je natuknuo nešto i sam Vojnović kada je u pismu A. Haleru spomenuo »sarkazam istoriografa Dubrovačke dekadanse Dum Ivana Stojanovića«.¹⁷ Takvu sarkazmu bliska diskretna ironija i humor jesu još uvijek nedovoljno uočene kvalitete svih triju, a posebno prvog dijela *Trilogije*.

Zasigurno je Vojnović od Stojanovića preuzeo pa u »Allons enfants« svrsishodno »preradio« historičku sarkastičnu rečenicu po kojoj će sve to dubrovačko iz godine 1848 — prema Vlahu Gučetiću — ili dubrovačko-republikansko iz god. 1806 — po Vojnoviću — svršiti »Con un ballo all' ungherese«!¹⁸

Od Vodopićeva i Stojanovića suvremenika Antuna Kazalija Vojnović kao da je preuzeo pa stvaralački razradio njegov osebujno individualiziran elegijski odnos prema Dubrovniku i dubrovačkom kraju!

Evo nekoliko Kazalijevih elegijski ustrojenih, nerijetko — u različite svrhe — navođenih stihova:¹⁹

Gdje je Tvojijeh trista drijeva,
Slavni Gružu moj?
Gdje veselje nekijeh dneva
Gdje neukroćen goj?
U samoti mrtvog Gruž
Misli Zlatka tažit jade

(»Zlatka«, V odlomak)

Cjelokupnom *Trilogijom*, u njezinu tekstu, kontekstu, pogotovo u podtekstu struji starodubrovačka elegijska sjeta, a s obzirom na citirane stihove posebno je indikativan »*Trilogije* dio treći«, u kojemu opetovane elegijske sentence o tome da »Gruž nije više... Gruž«, da »nema više Gruž«, te spoznaje o »mrtvome Gružu« očito asociiraju na maločas evociran Kazalijev »slavni Gruž« s njegovijeh »trista drijeva« iz doba cvata pomorske moći nekadanjeg Dubrovnika.

Vojnovićevski bi mogao biti zanimljiv i Kazalijev tipično starodubrovački pejzaž...

Po brijezim se čempres tmasti,
zeleni se bor,
I bijeli se od prošasti
Kakav holi dvor«

(»Zlatka«, V odlomak)

jer »tmasti čempresi« po »briježima« dubrovačkog kraja nigdje valjda nisu tako opjevani kao u trećem dijelu *Trilogije*, gdje su oslikani i »pregusti borovi« s Petke, a i stari lapadski »Gučetićevo dvor« — »tajanstveni Lorco«, koji živo napominje Kazalijev »kakav holi dvor« što se u gruškome ili lapadskom krajoliku »bijeli od prošasti«!

U »Sutonu« Vojnović izriječno spominje »našeg slavnog Antuna Kazalija«, a njegovo glavno djelo »Trista lica udovica« naziva »velebnim«. ²⁰ Ne čini on to »tek tako«, jer stvaralačka veza s Kazalijem zadire, čini se, u bit njegove umjetnosti, u mističnu estetiku »mrtvih stvari« koja je bila, jest i ostatak čudesna zagatka po kojoj će *Trilogija*, a i ostala Vojnovićeva Dubrovnikom inspirirana djela, živjeti vječno.

*

Glavnog junaka trećeg dijela *Trilogije*, gospara Lukšu, Vojnović nije oživotvorio samo po slici i prilici Nika Velikog Pucića, najpoznatijeg Dubrovčanina devetnaestog stoljeća, nego i prema svojstvima brata mu, pjesnika i preporoditelja Meda Pucića. Svojim dostojanstvom, razborom, političkom prošlošću gospodar Lukša zaista napominje Nika Velikog Pucića, ali on je u mladosti »činio pjesme«, a i pod starost kao piscu memoara obnovile su mu se književne ambicije pa on po tim književničkim svojstvima više podsjeća na pjesnika Meda — to više što Niko Veliki unatoč neospornoj darovitosti nije ništa napisao. I pozornicom na kojoj se dešava treći dio *Trilogije* — »taracom Menčetićeve vile« — Vojnović nije vezan uz jednog nego uz obojicu Pucića, jer su i taraca i »Menčetićevo vila« u doba začinjanja *Trilogije* bile njihovo zajedničko vlasništvo. ²¹

*

**

Preuzevši od svakog ponešto na liniji od M. Držića, Đ. Gundulića preko M. Vodopića, I. Stojanovića pa do A. Kazalija, Nika i Meda Pucića, a i ostalih nespomenutih dubrovačkih prethodnika i suvremenika, ²² Vojnović je to što je preuzeo vojnovićevski individualizirao, a s obzirom na svoj superioran talent i stvaralački intenzivirao!

Postupivši tako baštini je on još nešto od spomenutih književnika: to je bila ljubav prema Dubrovniku, zajedničko svojstvo svih, a pogotovo znatnijih Dubrovčana. Ta je ljubav — kao temeljna pretpostavka svakog stvaralaštva — samo ojačala dubrovačku organičnost najboljeg dijela njegova stvaralaštva, a pogotovo *Dubrovačke trilogije*.

II

Dubrovačka geneza *Dubrovačke trilogije* mogla bi se utvrditi i »iznutra«, »u samoj stvari« tj. u Vojnovićevu stvaralaštvu što je *Trilogiji* prethodilo, a u kome se ona začela, nastajala, pa u naponu autorove psihofizičke snage i nastala!

Kada Vojnović pri samom početku *Geraniuma* nabacuje mogućnost obrade »... tajnih pripovjesti onog aristokratskog Dubrovnik« ili mogućnost izbora »kakovegod drame iz starijih nam kuća«, onda on i ne sluti da će u doglednoj budućnosti u *Dubrovačkoj trilogiji* originalno rekonstruirati »tajne pripovjesti« upravo onakva, tj. »aristokratskog« Dubrovnik te da će »na pravom mjestu«, tj. »u kući Orsata Velikog« god. 1806, u »Benešinoj kući« god. 1832. i u »vili gospara Lukše« god. 1900. inscenirati i »prikazati« tri drame iz »starijih nam« tj. dubrovačkih, u *Geraniumu* već potencijalno »trilogijski naslućenih«, kuća.

I *Geranium* i *Trilogija* u svojoj biti imaju nešto zajedničko — *Geranium* se začeo a *Trilogija* je stvarana u »bonoj čežnji za tek ostavljenim Dubrovnikom«. ²³ U *Geraniumu* je prikazana životna drama jedne žene, a u svim dijelovima *Trilogije* prikazane su slične drame nekoliko žena. ²⁴ Oba djela naprosto vrve sceničnošću pa od potencijalne pozornice na »taraci tetine vile« u *Geraniumu* vodi put do zbiljske i dan-danas Vojnovićevski aktualne pozornice na taraci gospodar Lukšine vile u trećem dijelu *Trilogije*.

Simbolika cvijeća značajka je obaju djela pa je izrazita povezanost na liniji od »ciklamâ« u *Geraniumu* do »miholjicâ« u *Trilogiji*, od »žar-

kocrljenog geraniuma« pa do »crljene rusice hlapače« iz prvog dijela *Trilogije*.

Povezanost o kojoj je riječ očita je i pri uobličanju tipično vojnovičevskih motivâ čempresâ, čiopâ, Petke, groblja i crkvice na Mihajlu, zvonjave zvonâ!

*

Niz detalja iz Vojnovičevih novela²⁵ također upućuje ka *Trilogiji*. Glavni junaci nekih novela čeznu za Dubrovnikom. Tu i tamo su fiksirani i spomenuti tipično vojnovičevski motivi, a simbolika cvijeća također je izrazita. U nekim novelama kao i u *Trilogiji* spominje se niz znamenitih i manje znanih stranih imena. U noveli »U magli« izrazita je ona prava »teška« realističnost, kojom će biti prožeti svi dijelovi *Trilogije*. Pri završetku te novele prikazana je, naime, majka kako pored mrtvog djeteta guli krumpir, jer unatoč obiteljskoj tragediji »život teče dalje« pa »valja živjet«, tj. treba jesti krumpir, kao i u prvom dijelu *Trilogije*, gdje unatoč državnoj tragediji također »valja živjet«, tj. treba jesti prozaičnu »salatu« i piti još prozaičnije »mlijeko«. ²⁶

*

I u *Ksanti*²⁷ su oživljeni ponovljeno spominjani Vojnovičevski motivi: čempresi, Petka, sv. Mihajlo, zvonjava zvonâ. Prikaz pletenja majke i kćeri u tome Vojnovičevu djelu asocira na istovjetan posao sestara Benešinih u »Sutonu«.

Ovakva npr. replika iz *Ksante*:

»... Ako će susretneš zeca pozdravi mi ga« (127)

prisjeća na smisleno potpuno drukčiju a formalno sličnu repliku iz »Sutona«:

»... Ako susretneš đegod po moru ... znaš? — barjak sv. Vlaha ... pozdravi ga«! (264)

Ovako upitno obraća se Ksanta kapetanu Peru u *Ksanti*:

»Jeste li trpjeli ostavivši svoju lađu« (151)

a ovako »uvjetno«, ali veoma slično, Pavle kapetanu Luju u »Sutonu«:

»Bi li ti kapetane ostavio brod kad se topi?« (264)

Ne zaboravimo, kad je već riječ o usporedbi *Ksanta* — *Trilogija*, da je u *Ksanti* ovjekovječeni kapetan Pasko²⁸ posljednji pomorac koji je brodio pod barjakom Republike, što je *Trilogijom* ovjekovječena.

*

U drami »Psyche« evocirana je grofica Mađinska, koja sa svojom kćeri »šije po noći za druge ljude« pa to spontano napominje dubrovačku vladiku Măru Benešu iz *Trilogije* i njezine tri kćeri, koje da bi preživjele rade sličan posao.

*

I u čisto »plebejskom« *Ekvinociju*²⁹ postoje »sitnice« što upućuju ka *Trilogiji*. Obične npr. gruške žene — u *Ekvinociju* — onako usput rugaju se »gradskoj«, tj. dubrovačkoj vlasteli, Vlaho slijepi sljepački je simbolično brani, a kapetan Frano vrbujući perspektivnog mladića za Ameriku upozorava da je Marko Kapetanić, nekadašnji gradski »gomnar«, zaradio u Americi toliko da je po povratku »kupio palac Sorgićâ pak se pružio u kamari damaškanoj kako vlastelin« (151). Učinio je, dakle, Marko Kapetanić ono isto što i Hercegovac Vaso, koji se u »Sutonu« pred ojađenim srodnicima nehotice okrutno hvali kako je kupio »kuću veliku i pustu... palac Tudizičâ«!

*

**

»Ponavljajući« u fragmentima *Trilogije* ono što je na liniji od *Geraniuma* pa naovamo već bio rekao ili slično rekao, Vojnović je zapravo stvaralački sazrijevao i u najpoželjenijem pravcu — usavršavajući samoga sebe — on se razvijao.

U *Trilogiji* je on, naime, zreliji stvaralac nego u tekstovima koji su joj prethodili.

Taraca gospara Lukše iz *Trilogije* svakojako je, a pogotovo umjetnički, upečatljivija od »tarace tetine vile« iz *Geraniuma*. »Kamenita«, »bijela«, »okićena«, »mrtva«, »tamna«, »začarana«, »zlatna« itd., ona je kao specifično Ōnā izabrāna i pōsvēćena te kao takva ne samo što mistično podsjeća na bezbrojne šetnje i ladanja nekadanjih gospara nego i sama »vri životom«, »smiješi se«, »miruje«, »sunča se«, »pamti«, »gleda«, »sveti se«, »umire«! Slično je nekako i s čempresima, koji su u *Geraniumu* i novelama uspoređeni i s »gotskim tornjevima«, u *Ksanti* su oni »crni« i »divovski«, u *Ekvinociju* »gordi«, a u *Trilogiji* — uza sve to — oni su oživjeli pa se »penju«, »slaze«, »zaustavljaju«, »dogovaraju«, »umaraju se«, »pozdravljaju«!³⁰

Omiljen Vojnovićevski motiv, lapadsko brdo Petka u *Geraniumu* je iznad »tetine vile« ukras lapadskog pejzaža, u novelama »crni brijeg«, u *Ksanti* »vladarica Lapada«, a u *Trilogiji* gospodar Lukša s Petkom razgovara pa je ona kao živo biće »tamnokosa«, »zamišljena« poput »sfinge u misirskijem pustarama«, te »nepomična, mrka u tamnome veličanstvu svojih pregustijeh borova«! Slično bi moglo biti i s motivom crkvice i groblja na Mihajlu, koji se začeo u *Geraniumu*, rasplamsao u *Ksanti*,³¹ tinjao u *Ekvinociju*, a stvaralački uobličen kulminirao u njime (sonetom »Na Mihajlu«) zaključenoj *Trilogiji*!

Kad se Vojnović npr. u novelama razbacuje stranim poznatim i manje znanim imenima, onda on time ne pojačava kvalitetu svojih novela — u kojima su ta strana imena uglavnom »strano tijelo« — nego samo nespretno svjedoči o svojoj zavidnoj, ali stvaralački neprevladanoj naobrazbi; no kad u *Trilogiji* spomene ili citira Metastasio ili Dantea onda on u prvom redu svjedoči o vrsnoći teksta u kome su i Metastasio i Dante organski uklopljeni pa kao takvi stilistički i svakako funkcionalni.³²

Realističnost pa realizam usklika: »Salate žene«, »mlijeka žene«, kojima je otpočet, poentiran pa uokviren prvi dio *Trilogije*, magistralan je pri usporedbi s dirljivom, ali sitnom realističnošću one već spomenute scene s »guljenjem krompira« u noveli »U magli«.

Ono jest da grofica Mađinska i njena kćerka iz drame »Psyche« napominje Māru Benešu i njezine kćeri iz »Sutona«, ali dok poljska grofica bogatom udajom kćeri rješava probleme te »izbjegava« osobnu i obiteljsku dramu, dotle dubrovačka vladika pokoravajući se prihvaćenoj etici³³ sprečava slično rješenje, pojačava time otprije postojeću dramu pa je ona kao takva »tako unesrećena« dramski funkcionalnija od »usre-

ćene«, ali dramski »neutralizirane« grofice Mađinske. Također je dramski funkcionalnije kupovanje »palaca Tudizića« u *Trilogiji* od kupovanja »palaca Sorgića« u *Ekvinociju*, jer u odnosu na one kojih se to tiče djeluje kao neočekivano intenzivirana drama,³⁴ dok ono s »palacom Sorgića« ne prelazi nivo manje-više uvjerljive literarizirane informacije!

Linija Vojnovićeva stvaralačkog razvitka od *Geraniuma* pa naovamo zasigurno je uzlazna linija, a krajnja točka te uzlaznosti jest *Dubrovačka trilogija*. Stvaralaštvo do *Trilogije* — uz izuzetak *Ekvinocija* — moglo bi se smatrati eksperimentalnom »analizom« koja sadrži elemente moguće sinteze pa k njoj potiče i »zahtijeva je«! Sinteza o kojoj je riječ na sreću je i u zadnji čas dosegnuta, a ime joj je *Dubrovačka trilogija*. Geneza njezina — kako vidjesmo iz ovog raspravljanja — bitno je dubrovačka, a takva je stoga što je Vojnović unatoč povremenim romantičkim i kozmopolitskim preokupacijama jedino Dubrovnik nosio u biti svoje biti, u svojim genima ili u »moždanima« — da se poslužim njegovom riječju. Uz pomoć, dakle, djela što je kreirano najsublimiranijim zračnjem moždanâ njegova tvorca stvorena je za vječnost predodređena jedinstvena sintagma koja glasi: »Vojnovićev Dubrovnik«.

Takav Dubrovnik u liku *Trilogije* te ostalih Vojnovićevih dubrovačkih tekstova, oplemenjen uz to najsvjetlijim tradicijama našim, bitno je u svome dobu pridonio razvitku moderne hrvatske književnosti usmjerujući je na području lirike i drame k definitivnom dostizanju onodobnih vrhunskih evropskih vrijednosti.³⁵

BILJEŠKE

¹ Tekst *Dubrovačke trilogije* na koji se u ovoj radnji pozivam jest onaj iz edicije *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, knjiga 55, Zagreb, 1964. Broj stranica uz citate iz *Trilogije* odnosi se također na to izdanje.

² Ako ne »od rođenja«, a ono »od djetinjstva nosio je on u zametku« *Trilogiju!*, M. Žeželj, *Gospar Ivo*, Zgb, 1972, str. 84.

³ Do godine 1891, kada je kao tridesetičetverogodišnjak došao na trajniji boravak u Dubrovnik.

⁴ Boraveći na najvišoj uzvisini otoka Brača, odakle je pucao pogled prema Dubrovniku, Vojnović u mjesecu listopadu 1898. piše ocu: »Da li znaš moj papa, što sam očitio videći modre profile moje dubrovačke zemlje... M. Zeželj, o. c. str. 87.

⁵ »Čempresi-čempresi, svud uokolo čempresi! Eno, gle, uputili su se kraj ponosne, opustjele Đorđičeve vile u neki sjetni tajnoviti ophod, pak se penju, slaze, zaustavljaju, dogovaraju...« (*Dubrovačka trilogija*, str. 272).

⁶ Životna praksa onodobnog cesarskokraljevskog Dubrovnik nije, bar uglavnom, mogla pobuđivati stvaralačke egzaltacije.

⁷ *Dubrovačka trilogija*, str. 238.

⁸ Moglo bi se pod određenim uvjetima reći »ošamućenog«!

⁹ Koliko god interesantna, takva usporedba nema izravne veze s ovdje relevantnom *Trilogijom*!

¹⁰ Mora se pri tom imati na umu da je Vojnović autor osebujnog scenskog teksta »Gundulićev san«. Vidi o tome Darko Suvin, *Dramatika Iva Vojnovića, Dubrovnik*, 1977, br. 5/6, str. 125—128.

¹¹ U dramatskom sudaru s Orsatom čini se da Đivo igra »đavolsku« tj. dvostruku igru. On je već unaprijed spreman pustiti Francuze, a pred Orsatom glumi »principijelnost«!

¹² Svjedoči valjda o tome i ovaj odlomak iz *Tužne Jele*: »Uz ulicu iza Krsta trholi jedna ženica, mlada, prosto ali čisto obučena, stasa povećega, pokrivena po glavi bijelijem ubručićem. Trholi, trholi...« (*Tužna Jele*, Dubrovnik, 1934, str. 8).

¹³ Vidi i A. Haler, »Mato Vodopić«, *Novija dubrovačka književnost*, Zgb. 1944, str. 250.

¹⁴ Prisjetimo se replike gđe Mjäre iz »Sutona« na tvrdnju da je kapetan Lujo kmet: »Pomorci nijesu kmeti, Sabo...« (263).

¹⁵ Vidi Vojnovićevo pismo A. Haleru, Mato Vodopić, *Tužna Jele*, Dubrovnik, 1934, str. 16.

¹⁶ To su Stojanovićeve spisi »Đore« i »Žagarac«, vidi N. Ivanišin, »Pokretači i važniji suradnici Slovinca«, *Dubrovnik*, 1956, br. 4, str. 11—12.

¹⁷ Vidi u bilješci br. 15 spomenuto Vojnovićevo pismo A. Haleru.

¹⁸ Tu je rečenicu u određenoj povijesnoj situaciji godine 1848. izgovorio Vlač Gučetić: Ivan Hristijan Engel, *Povijest dubrovačke republike* (preveo i nadopunio Ivan Stojanović), Dubrovnik 1922, str. 346. i 492. O spomenutoj povijesnoj situaciji opširnije me upoznao historičar prof. dr Stijepo Obad.

¹⁹ Pored ostalih navodi te stihove A. Haler u napisu o Kazaliju, *Novija dubrovačka književnost*, Zagreb 1944, str. 216. i Cvito Fisković u raspravi »Pravilnik bratovštine, dokumenti o gradnji i ostaci brodogradilišta u Gružu«, *Beritićev Zbornik*, Dubrovnik 1966, str. 139.

²⁰ I tim je djelom očito inspirirana scena čitanja memorijala Vladislava Beneše u »Sutonu«.

²¹ Vidi C. Fisković »Dubrovački ljetnikovci i književnost«, *Baština starih hrvatskih pisaca*, Split 1978, str. 385—387.

²² Tu su brojni dubrovački prauzori za likove iz *Trilogije* te npr. Matija Ban, a posebno Lujo Vojnović i njegovo djelo *Pad Dubrovnik* o čemu opširnije govori M. Zeželj u spomenutoj knjizi.

²³ N. Ivanišin, »Vojnovićev književni eksperiment u Vijencu godine 1880«. *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 1964, br. 5.

²⁴ U »Allons enfants« npr. drama gospođe Ane te Deše Palmotice; u »Sutonu« drame Pavle Beneše, a u trećem dijelu *Trilogije* gđe Mare.

²⁵ N. Ivanišin, »Novelistika Iva Vojnovića«, *Dubrovnik*, 1969, br. 4.

²⁶ *Dubrovačka Trilogija*, str. 216, 217, 246.

²⁷ Ivo Vojnović, *Ksanta*, Zgb, 1886. Broj stranice uz citirane odlomke odnosi se na to izdanje.

²⁸ Riječ je o kapetanu Pasku Jakšiću koji je živio 103 godine, a grob mu je na Mihajlu nedaleko od Vojnovićeva u istome redu.

²⁹ Tekst *Ekvinocija* na koji se pozivam jest onaj iz 55-e knjige edicije *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, Zgb, 1964. Brojevi uz citate odnose se na to izdanje.

³⁰ Vidi bilješku br. 5.

³¹ *Ksanta*, Zgb, 1886, str. 5, 10, 11, 14, 128, 187 itd.

³² Frano Čale, »Vojnović i Talijani«, *O književnim i kazališnim dodirima hrvatsko-talijanskim*, Dubrovnik, 1968.

³³ To je bila etika dostojanstvenog stava prema dobrovoljno izabranom biološkom samouništenju.

³⁴ *Dubrovačka trilogija*, str. 257—258.

³⁵ Ovaj sastav je zasnovan na rezultatima moje knjige *Dubrovačke književne studije*, Dubrovnik, 1966, te na slijedećim raspravama o Vojnoviću: »Novelistika Iva Vojnovića«, *Dubrovnik*, 1969, br. 4, »Lapadski soneti Iva Vojnovića«, *Radovi Filozofskog fakulteta Zadar*, 1971, 1972, br. 9, »Vuk Karadžić i vića«, *Radovi Filozofskog fakulteta Zadar*, 1971, 1972, br. 9, »Naučni sastanak slavista u Vukove dane«, književno djelo Iva Vojnovića«, »Naučni sastanak slavista u Vukove dane«, 1973, br. 3, »Dramski likovi i postupci u Ekvinociju Iva Vojnovića«, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 1975—76, br. 14—15, »Iskre-varnice u povodu jubileja Iva Vojnovića«, *Dubrovački vjesnik* 19. X 1979. Početna varijanta ovog sastava čitana je na Danima hvarskog kazališta u Hvaru 11. V 1979.